

Elda RESMJA MOLLA
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Gjuhëve të Huaja
E-mail: eldares_molla@yahoo.com

**KOHA E ARDHME E SISTEMIT FOLJOR NË TEKSTIN LATIN DHE
SHQIP TË KUVENDIT TË ARBËNIT (1706)
FUTURE TENSE OF THE VERB SYSTEM IN LATIN AND ALBANIAN
TEXT OF KUVENDI I ARBËNIT (1706)**

Hyrje

Punimi ynë synon të hedhë dritë mbi përdorimin e foljes në kohën e ardhme në tekstin shqip të Kuvendit të Arbënit. Ky tekst hap udhën e shkriemeve të shekullit XVIII në gjuhën shqipe dhe shihet si vijim i lëvrimit të librave me përmbajtje fetare, shkrimi i të cilave kishte filluar të shkruhej më shume se dy shekuj më parë me Buzukun. Teksti i vitit 1706 vjen si përkthim i një teksti latin, i cili përmbante aktet e nxjerra nga Kuvendi i Arbënit, mbajtur në vitin 1703. Për këtë arsye gjatë punimit tonë do të jetë me interes të shohim se si kanë ardhur në shqipen e fillimit të shekullit XVIII format foljore të futurit të latinishtes.

E ardhmja në latinisht dhe në shqip

Sipas të dhënave, qysh në kohët e vjetra në gjuhët indoevropiane ideja e së ardhmes së kryerjes së një veprimi jepej kryesisht me anë të lidhore. Në fakt future i latinishtes ka burimin nga një lidhore të hershme. Me vlerën e së ardhmes e tashmja e mënyrës lidhore përdoret dhe në gjuhën shqipe. Ky përdorim dëshmohet qartë që te Buzuku.

Gjuha latine ka dy lloje të së ardhmes: një lloj me – *am*, –*es*, me burim nga lidhorja, për folje në bashkëtingëllore; dhe lloji tjetër më i vonë,

me *-bo*, për foljet në zanore. Konkretisht kemi *narrabo, narrabis...*, *legam, leges...*, *audiam, audies* etj. Në sistemin e *infectum*-it mund të vërehen të njëjtat mbaresa si në futur, ashtu dhe në të tashmen e lidhores, veta e parë njëjës. Bëhet fjalë për foljet e zgjedhimit të tretë e të katërt. Po kështu e ardhmja e përparme dhe perfekt i lidhores dallojnë vetëm në vetën e parë njëjës: *amavero/-erim, legero/-erim* etj.

Në gjuhën latine futuri i thjeshtë shpesh zë vendin e lidhores, veçanërisht të lidhores ekzortative, lidhoren deliberative, atë të dëshirës etj.

Nga shembujt e shumtë që u dhanë mund të shihet se futuri në gjuhën latine njihet ndërtim sintetik, gjë që nuk mund të thuhet për gjuhën shqipe. Shaban Demiraj pohon se ndonjë formë sintetike e posaçme me vlerën e së ardhmes nuk ndeshet gjëkund në shqipen e dokumentuar.

Në fazën e dokumentuar të shqipes për të shprehur kuptimin e së ardhmes përdoren kryesisht disa forma analitike. Më të përhapura janë ato të ndërtuara me anë të pjesëzës foljore *do (do të punoj)*, me anë të foljes ndihmëse *kam (kam me punue, kam për të punuar dhe kam të punoj)*.

Tipi *kam + paskajore* i së ardhmes

Në tekstin tonë përdorim më të madh gjën ndërtimi *kam + paskajore* e tipit *me punue*. Kjo gjë pritej, sepse kemi të bëjmë me një tekst të shkruar në dialektin gegë, më saktë në gegërishten veriore. Dihet që ky formim i së ardhmes përdoret mjaft dhe sot e kësaj dite në të folmet veriore. Por gjithashtu mbetet dhe i vetmi tip i së ardhmes te Budi dhe tipi mbi-zotërues te Buzuku, Bardhi e Bogdani. Lidhur me burimin si dhe për shtrirjen e përdorimit në gjuhë, janë hedhur shumë hipoteza, te të cilat nuk po ndalemi gjatë. Sipas disa gjuhëtarëve mes tyre Sh. Demiraj, S. Mansaku, ky ndërtim mund të shpjegohet fare mirë brenda shqipes dhe përfundojnë tezën e tyre duke pohuar se kjo e ardhme është përfutur nga gramatikalizimi i togfjalëshit të tipit *kam + paskajore*. Folja *kam* ka humbur tërësisht kuptimin e saj leksikor duke u shndërruar në një mjet gramatikor, në rastin tonë në folje ndihmëse.

Në fillimet e tij togfjalëshi i lirë përdorej për të shprehur kuptimin e së ardhmes me ngjyrim modal të domosdoshmërisë apo detyrimit, por që me kalimin e kohës ngjyrimi është zbehur. Në shumicën e rasteve ky ndërtim, te autorët e vjetër përdoret si një e ardhme e zakonshme, pa ndonjë nuancë modale të domosdoshmërisë apo detyrueshmërisë, ndryshe njihet si *futurum necessitatis*. Por, siç vëren Mansaku, ka raste kur nuanca e domosdoshmërisë është aq e theksuar sa është e vështirë të përcaktohet nëse kemi të bëjmë me një formë të së ardhmes apo me ndërtim të lirë.

Një gjë e ngjashme ka ndodhur dhe në gjuhët neolatine, në të cilat futuri i italishtes *avrò, j'aurai* i frëngjishtes e kanë burimin nga konstrukti i latinishtes vulgare *habere habeo*. Për këtë arsye, disa studiues kanë guxuar të pohojnë dhe të shohin burimin e këtij ndërtimi futurit të shqipes pikërisht te ndërtimi i sipërpërmendur i latinishtes popullore.

Në tekstet e vjetra përfshirë dhe atë të Kuvendit të Arbënit gramatikalizimi është arritur, sepse përdoret për të shprehur një veprim të ardhshëm të zakonshëm, pa ndonjë nuancë të veçantë. Kjo gjë vërtetohet dhe për faktin se dhe në tekstet përgjegjëse latine folja është në futur të thjeshtë dhe jo me ndërtime tipike të latinishtes që përdoren për të shprehur domosdoshmëri të kryerjes së veprimit, për të cilat do të flasim në vijim.

furor eius fumabit, et sedebunt super eos omnia maledicta, et delebit nomen eorum et consumet eos in perditionem (f. 48) ;

kaa me timuem furija, kane me raam mbi ata giçç malakime e kaa me prisciune emenat e tyne e kaa me i sossune nde te sciuemit (f. 42).

sanguinem autem eius de manu speculatoris requiram (f. 24);

giakun e Populit prej dorese kapetaanit kam me lypune (f. 13).

eritis enim mihi sancti (ait Deus) (f. 44) ;

kini me kiene mue Sceneni (çëot H8j) (f. 37).

Sic enim quod corrigendum est, corrigent et quod sanum est, divino zeli fervore custodient. (f. 50);

se ksctu kane me nderechiune ci dò asct i sctreme, e kane me rueitune ci dò asct Scendosc me te nzetit te eelit (f. 43).

Si quis enim domui suae praeesse nescit,

quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit ? (f. 53);

Pro nde mos di cusc me sunduem sctepiin e vete, si

Praa kaa me diitune me mbaitune kiscene e Hyit (f. 47).

nomenque Domini, qui in veritate vivit, falsitatis testimonio poluentes, implebuntur iniquitate, et non discedet a domo eorum plaga (f. 28) ;

tue feligune Emenit e Tineot, chi jeton nde te dereite; kane meu nghignune assosc, e kane meu mbusciune me te kecch e ska me dalle plaga prej Sctepiise tune (f. 18).

Tipi kam për të bërë i së ardhmes

Një ndërtim tjetër për formimin e së ardhmes në tekstin tonë, megjithëse jo shumë i përdorur, është dhe ndërtimi tjetër analitik i tipit *kam për të bërë*. Krahasuar me tipin *kam me punue*, ky tip është më i ri; ai është i mbarë shqipes, por më shumë ndeshet në dialektin jugor dhe në gegërishten e mesme. Ky ndërtim ndeshet, ndonëse rrallë, qysh në veprën e Bogdanit, pa e hasur në veprën e parardhësve të tij Buzuku, Budi dhe Bardhi. Ky ndërtim është përfutur pas krijimit të formës së pashtjelluar të tipit *për të punuar*. Në këtë fazë të shqipes ky ndërtim ka zbehur kuptimin

e domosdoshmërisë dhe ka fituar nuancë të pastër të së ardhmes dhe kjo duket nga teksti latin, ku foljet janë në kohën e ardhme. P.sh.:

...jeten e Scekulit chi **kaa per t'arξune** (f. 2);

...vitam venturi saeculi (f. 16).

Në rastin e mësipërm, me të ardhmen e tipit *kam për të bërë* është përkthyer participi futur i tekstit latin, *venturus, a, um*.

Në tekst kemi gjetur dhe dy raste të tjera të formimit me *kam + për të bërë*. Po të vërehet me kujdes me këtë tip të së ardhmes është përkthyer ndërtimi i një prej foljeve «*servile*» apo ndihmëse, siç njihet në gramatikat e latinishtes. Po flasim për foljen si *debere*, e cila ndiqet gjithmonë nga infinitivi. Të krahasohet varianti shqip e ai latin:

praevaricantis iniquitatem viri portare debet. (f. 9);

kaa per te bartune barrene e të paa uξe të burrit (f. 43).

ita illi...saltem competetnti ministerii sui debent vigere intellegentia (f. 37);

atà, cuive i perket puscteteja, kane per te passune dijene (f. 28).

Në këto dy raste, nuk mund të kuptohet qartë nëse autori e ka përdorur ndërtimin *kaa per te bartune* me kuptimin e së ardhmes duke bërë një përkthim të lirë pa u ndikuar nga teksti latin, apo me kuptimin e domosdoshmërisë së veprimit, duke qenë se në tekstin latin i përgjigjet një ndërtimi me foljen modale *debere* dhe paskajoren e foljes kryesore. Ne mendojmë se autori është ndikuar nga teksti latin dhe ka përdorur këtë ndërtim për të treguar një veprim që duhet kryer.

Tipi i të ardhmes volitive *do të punoj*

Një gjë që mbetet për t'u sqaruar, është fakti që në tekstin shqip nuk gjejmë raste, qoftë dhe një a dy të ndërtimit të së ardhmes volitive të tipit *do të punoj*. Kjo gjë nuk mund të justifikohet me faktin se kemi të bëjmë me ndërtim të ri dhe jo i njohur në shqipen e shekullit XVIII, pasi atë e gjejmë te Buzuku dhe pse në librin e tij kemi të bëjmë me në rast të vetëm.

Megjithatë, në një rast të vetëm në tekstin latin kemi foljen në të ardhme ndërsa në tekstin shqip nuk është dhënë po me folje në të ardhmen, por me foljen *due + paskajore* të tipit *me ba* dhe *duo + lidhore*.

Të vërehet me kujdes ky shembull në të cilin gjejmë dy rastet e mësipërme. Shembulli është disi i gjatë pasi autori ka bërë një përkthim të lirë. Për mendimin tonë këtu nuk kemi të bëjmë me të ardhme të tipit volitiv, pasi mendojmë se në kohën kur është shkruar Kuvendi duhet të kishte arritur faza e gramatikalizimit, pra kur folja *dua* humb kuptimin e saj. Megjithatë, është një rast i vetëm i cili afrohet në ndërtim me futurin e ri volitiv të shqipes. Po flasim për rastin e mëposhtëm në të cilin gjejmë ndërtimin ***duo të marr***. Megjithatë, nuk mendojmë se kemi të bëjmë me një futur të pastër, por më shumë mendojmë se kemi të bëjmë me një përkthim të lirë nga ana e autorit.

*Apostolicas, et Ecclesiasticas traditiones, reliquasque eiusdem Ecclesiae observationes, et constitutiones firmissime **admitto** et **amplector**...nec eam unquam, nisi iuxta unanimum consensum patrum, **accipiam** et **interpretabor** (f. 16):*

*Me giççe eembre, e paa davii perëaa, e **due me mbaitune** giçç fiallete mocci-ma lane prej Apostuisc.... te nkryemete t'assaj Kisce **duo te marr**, e fort sctrengogn mbe eembre as ketà **due me marre vesct**, e me c'tiele, vece assò mendyre, e essap, sicuundrese mendeja e Scendevet Patreve. (f. 2).*

Faktin që nuk gjejmë të ardhmen e re volitive e shpjegojmë vetëm me arsyetimin se në ndjenjën gjuhësore të përkthyesit kjo trajtë nuk ishte e njohur, madje ndoshta në gegërishte një trajtë e tillë nuk ishte e zakonshme. Një ndikim mund të ketë pasur dhe nga vepra e Bogdanit, të cilën autori ynë me siguri e ka njohur, ku përdorim më të madh gjen ndërtimi tipik i gegërishtes i tipit *kam me punue*.

Përfundim

Si përfundim mund të themi se në tekstin tonë, si një tekst i shkruar në dialektin gegë forma mbizotëruese për të shprehur kohën e ardhme është ndërtimi i *kam + me punue*. Ky ndërtim analitik i shqipes qëndron përballë futurit sintetik të latinishtes.

Nuk mungojnë dhe ndërtime më të reja si *kam + për të punuar*. Megjithatë, duhet të nënvizojmë faktin se në tekstin e Kuvendit të Arbënit nuk gjejmë të ardhmen e re, atë volitive, të ndërtuar nga *do + lidhore*. Këto vërejtje gjuhësore dhe të tjera që mund të bëhen në rrafshet e tjera të gjuhës tregojnë për rëndësinë që merr teksti i *Kuvendit të Arbënit* në historinë e shkrimit të gjuhës shqipe.

Bibliografi

- BUZUKU, Gjon (1968), *Meshari i I. II* Tiranë.
ÇABEJ, Eqrem: (1976), *Studime gjuhësore III,IV,VI*, Prishtinë.
DEMIRAJ, Shaban (1986), *Gramatikë historike e gjuhës shqipe*, Tiranë.
GRAMATIKA e gjuhës shqipe I (1995), *Morfology*, Tiranë.
GRAMATIKA e gjuhës shqipe II (1997), *Syntax*, Tiranë.
FLOCHINI, Nicola,(1999), *Comprendere e tradurre*. Milano.
ISMAJLI, Rexhep (1985), *Gjuha shqipe e Kuvendit të Arbënit (1706)*, Prishtinë.
MALAJ,Vinçenc P (1999), *Kuvendi i Arbënit, Concilio Nazionale Albanese del 1703*. Second edition, Ulqin -Tuz, Translation of Tonin Zadeja.
MYDERIZI, Osman (1944), *Gramatika e re e shqipes*. Tiranë.
SEDAJ, Engjëll (1999), *Teksti burimor latinisht i Kuvendit të Arbënit dhe përkthimi i tij*.

TOPALLI, Kolec (2003), Disa veçori gjuhësore të tekstit të “Kuvendit të Arbënit”, *Studime filologjike*, 3-4, Tiranë.
 TANTUCCI, Vittorio (1985), *Urbis et orbis lingua*, Bologna.

Përmbledhje

Synimi i punimit është të hedhë dritë mbi përdorimin e foljes në kohën e ardhme në tekstin e Kuvendit të Arbënit, si një burim i rëndësishëm për t’u njohur me veçoritë e shqipes, strukturat gramatikore të shqipes në fillim të shekullit XVIII. Ky tekst me përmbajtje fetare, u botua fillimisht në gjuhën latine dhe më pas në atë shqipe, në vitin 1706.

Duke qenë se kemi të bëjmë me përkthim nga latinishtja, do të ishte me interes të shihnim format dhe ndërtimet më të zakonshme foljore që ka përdorur përkthyesi për të shprehur idenë e një veprimi në të ardhmen. Nga studiuesit është pranuar se ky tekst është shkruar në dialektin gegë dhe në të do të vërehet që futuri i latinishtes do të jepet kryesisht me ndërtimin *kam me punue*, të njohur si *futurum necessitatis*, shumë i përdorur në dialektin gegë.

Në tekstin tonë nuk mungon as dhe ndërtimi më i vonë i tipit *kam për të punuar*. Ajo që bie në sy është mungesa e së ardhmes volitive e tipit *do + lidhore (do të punoj)*. Edhe pse kemi të bëjmë me një tekst fetar, në të zbulohen tiparet dhe strukturat e mirëfillta të shqipes së shkruar, dhe mbi të gjitha si qëndron shqipja përballë latinishtes, një gjuhë me një traditë të hershme shkrimi.

Fjalët çelës: e ardhmja sintetike/analitike, folje, ndikim.

Summary

The aim of this study is to highlight the use of the verbs at future tense in the text of Kuvendi i Arbënit 1706, (Convention of Arbën) as an important source to elucidate common features of Albanian in its grammatical structures at the beginning of XVIII century. Since our text is a translation from Latin, it would be interesting to see which are the most common verb forms and constructions the translator has used to express the idea of a future action.

It is accepted, without any doubt, that this text is written in gegë dialect and it will be noticed that the future of Latin is given mostly by the construction *kam me punue*, known as *futurum necessitatis*, typical and most useful in gegë dialect of Albanian. Still in our text does not miss the later construction *kam për të punuar*. The other type of construction, the newest one, with *do + subjunctive (do të punoj)* is not found in our text.

More and several linguistic observations that can be done on this text, even though known as a religious text, point out the main linguistic features and structures of written Albanian language, and above all how Albanian stands beside Latin, a language with a long tradition of writing.

Key words: *influence, synthetic/analytic future, verb.*